

Henryk Sienkiewicz *Sivatagon és vadonban* című regényének cenzúrázott magyar kiadása

Tomoriné Szesztay Anna Lenke

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

The Censored Hungarian Edition of Henryk Sienkiewicz's Novel *In Desert and Wilderness*.

Abstract: Henryk Sienkiewicz's novel *In Desert and Wilderness*, published in 1959, was censored several times. The censored parts have a certain connection and can be grouped thematically. These themes (the "savagery" of Arabs and Negroes, the superiority of England and Christianity) are related to colonial literature, and because they did not match with the principles of Communism it was necessary to delete them. The fact of censorship was not noted anywhere in the Hungarian publication, so it has been published in the same form since 1959, because even if we had guessed, we certainly did not know that the novel had been mutilated. In my work, I present some omitted parts and make suggestions on how to repair and complete the translation.

Absztrakt: Henryk Sienkiewicz 1959-ben kiadott *Sivatagon és vadonban* című regényét több helyen cenzúrázták. A cenzúrázott részek összefüggést mutatnak, tematikusan csoportosíthatók. A témák (arabok és négerek „vadembersége”, Anglia felsőbbrendűsége és a kereszténység) kapcsolódnak a gyarmatirodalomhoz, azért volt szükség a törlésekre, mert nem egyeztek a kommunizmus elveivel. A cenzúrázás tényét sehol nem jelölték a magyar kiadványban, így 1959 óta ugyanolyan formában jelenik meg, mert ha sejtettük is, biztosan nem tudtuk, hogy a regényt megcsonkították. Munkámban bemutatok néhány kihagyott részt, illetve javaslatot teszek a fordítás kiegészítésének módjára.

Paweł Lisicki *Dzsihád, avagy a nyugat bukása* könyvét fordítva Pálfalvi Lajos Henryk Sienkiewicz *Sivatagon és vadonban* című könyvében keresett egy idézett részt – *zrobił nieznacznie znak krzyża świętego 'alig észrevehetően keresztet vetett'* –, de nem találta meg a magyar kiadványban. Felmerült tehát a kérdés: elképzelhető, hogy több hiányzó rész is van a regényben? Lehet, hogy Sienkiewicz minden magyarul megjelent regényét cenzúrázták? Ebből kiindulva vállalkoztam arra, hogy összehasonlítsam a lengyel eredetit a magyar fordítással. Kiderült, hogy valóban tudatosan cenzúrázták, ugyanis a hiányzó részek között összefüggéseket látunk. Hiányoznak az arabok és a négerek „vademberségét”, Anglia felsőbbrendűségét és a kereszténységet érintő részek. Az alábbi munkában megpróbálom feltárni a magyar változat cenzúrázásának okait, illetve bemutatok néhány hiányzó részt is.

Gyarmatirodalom és imagológia

Az első kérdés, ami felmerül a kutatóban, hogy miért épp a kereszténységet, Anglia felsőbbrendűségét, illetve az arabok és négerek vademberségét érintő részek kerültek

cenzára alá. Véleményem szerint ez a kommunista ideológiában gyökerezik: a vallásellenességben, a nyugat-ellenességben és a baráti nemzetekkel való jóviszony hangsúlyozásában. A kihagyott részek közül az Angliát, illetve az arabokat és a négereket érintő mondatok kapcsolódnak a gyarmatirodalom tematikájához is.

Henryk Sienkiewicz a *Sivatagon és vadonban* cselekményének háttérében meghúzódik a gyarmatosítás, melynek ideológiai háttere Európa afrikai terjeszkedése, az európai kultúra felsőbbrendűsége volt. Az Öreg Kontinens birodalmi, különösen Anglia és Franciaország sajátos módon viszonyult a nekik alárendelt kultúrákhoz (Burzyńska & Markowski, 2006): Afrika, India és Ázsia lakossága vad, a fehér ember által létrehozott civilizációra, kereszténységre, modern technikára és nyugati típusú politikai rendszerre van szüksége. A gyarmatosítást Charles Darwin evolúciós elmélete alapozta meg, aki szerint a népek evolúciója a vadság állapotában kezdődik, és a barbárságon át vezet a civilizációig (Kosowska, 2012, 306).

Sienkiewicz az európai civilizációt Staś Tarkowski személyében állítja szembe az afrikai elmaradottsággal, melyet az arab és néger szereplők képviselnek. Az ő megnyilvánulásaikból tudjuk meg, hogyan tekintettek az európaiak Afrikára. A gyarmatirodalom kutatásában Európa és a Másik kapcsolatának elemzéséhez az imagológia szemléletére van segítségünkre.

„Leegyszerűsítjük a világot, főként előfeltevések és sztereotípiák segítségével adunk értelmet neki” – írja Joep Leerssen (2017) az *Imagológia* című tanulmányában. Olyan széles tudásanyaggal rendelkezünk, hogy muszáj leegyszerűsíteni a másik emberről alkotott képet. Az imagológia célja nem az, hogy megértse a társadalmat és a társadalmi működésüket, hanem első sorban az, hogy megértse a kulturális diszkurzus logikáját (Leerssen, 2017, 17). Sienkiewicz regényének esetében a különböző nemzetiségek, elsősorban Európa és Afrika kerülnek szembe, sőt kontrasztba egymással egy értékítélet mentén, mert a különbségek hangsúlyozásával emelhető ki leginkább a Saját és a Másik ellentéte (Leerssen, 2017, 25).

Ez esetben Staś Tarkowski testesíti meg az európaiságot, mindent megtalálunk benne: harmonikus családi élet, vendégszeretet, becsületesség, munkaerkölcs, szavahihetőség és vallásosság (Leerssen, 2017, 15). Staś Tarkowskinak az afrikai út ad lehetőséget arra, hogy bizonyítsa felnőttességét és rátermettségét, a regény végére érett, felnőtt gyarmatosítóvá válik. Megjeleníti a modern állam diadalmenetét, európai modellre alakít ki politikai, kulturális rendszert a vad emberek között. Mindez a megszerzett tudás, az ügyesség és a technika együttes, hatékony használatát kívánja. Valódi európai: nem egy nemzethez tartozik, ugyanis édesanyja révén francia, édesapja révén lengyel. Eltűnnek a különbségek, melyek Európában gondot, ellentétet jelenthetnének, és egységes európai fellépést teszik hangsúlyossá.

Afrika, a Másik képe áll a túloldalon

Afrika képviselői az arabok és a négerek. Az arabok vadságáról már a könyv elején tájékoztatást kapunk az apáktól, de később a gyerekek meg is tapasztalják, ugyanis egy kis csapat vallásos-fanatikus ember elrabolja őket. Nem könyörülnek a gyengébbeken, kegyetlenek, vadak és barbárok. Megfigyelhető a „hidegfejű északi” és a „forróvérű déli” temperamentum különbsége, de a higgadt északi temperamentum kap pozitív színezetet. A kulturális felsőbbrendűséget érzékelteti az a politikai, földrajzi tudás is, amivel felülmúlja a tizennégy éves fiú az öt elrabló felnőtteket. Mahdi, a próféta és a felkelés vezetője személyében egymással szembe kerül a demokratikus észak és a despotikus dél is.

A négerekről alkotott kép csak annyiban közös az arabokkal, hogy mindkettő elmaradott az európai civilizációhoz képest. A két csoportot alapvetően különbözteti meg, hogy az elsőt ellenségként, a másodikat barátként ábrázolja Sienkiewicz. A négerek barátságosak, de mérhetetlenül babonásak, és európai szempontból teljesen fölösleges harcokat vívnak egymással. Leerssen (2017, 23) arra is felhívja a figyelmet, hogy a Másik nemzetiségi jegyeit az egyén fő motivációjaként jelenítik meg. Tehát például, ha egy marokkói származású hollandot letartóztatnak bűncselekmény elkövetése miatt, azt rögtön összekapcsolják a marokkóiságával, de ha ugyanezért elkapnak egy hollandot, a tettét nem fogják összekötni a hollandságával. Ez a jelenség megfigyelhető Staś és Kali, a néger szolga kapcsolatában is. Ha Kali tesz valami rosszat, az rögtön jellemzi az összes négert, de Staś rossz tulajdonságai nincsenek az európaiságához kötve. Jó tulajdonságai annál inkább.

Mea, a rabszolgai neve, melyet Staś ad neki, szavak szintjén is kimondja, ami egyébként is megfigyelhető: ő az enyém. Aláhúzza az alá-fölérendeltségi viszonyt.

A keresztény missziós tevékenység is az európai kultúra terjesztésének eszköze Afrikában. A két főszereplő maga is misszionál, de rajtuk kívül is többször megjelennek misszionárius alakok. Ők azok, akik a legtöbbet tudják Afrika földrajzáról, flórájáról, faunájáról és betegségeiről. A regény két fordulópontja is ehhez a missziós tevékenységhez kapcsolódik. Az egyik az a vallási vita, melyet Staś Mahdival folytat. A tizennégy éves fiú egyenlő ellenfele a prófétának, a hit védelmezője, akár vértanú is lehetett volna. Az a misszionárius, aki később enni ad nekik, és ellátja őket kininnel, ehhez kapcsolja a lehetséges megmenekülést: megvédtétek a hitet, kijuttat titeket az Isten. A másik a haldokló svájci kutató, Linde, aki azt ígéri, hogy ha megkeresztelik félhalott karavánját (akiket ő már nem tud), kijuttatja őket Isten az útvesztőből. A gyerekek később megkeresztelik néger kísérőiket is, de ez nem merül ki ennyiben. Ők olyannyira felvilágosultak, hogy még a Rossz Mzimut és a mögötte álló néger sámánt is leleplezhetik.

Ahogy a nemzeti különbségek, úgy a felekezeti különbségek is eltűnnek idegenben: a svájci Linde valószínűleg református, Staś katolikus, Nel anglikán, de a közös missziós cél egységet teremt köztük.

Darwin elméletének értelmében a csúcson van Európa, alatta a barbár arabok, alattuk a vad négerek. Sienkiewicz regényében az arabok azonban nem közelednek

a civilizációhoz, ezért meg is maradtak a barbárság szintjén, a négerék viszont közvetlenül Staától vették át az európai civilizációt, így átugrották a köztes barbár szintet. Az etnotípusokat legtisztábban fekete-fehér leírásokban lehet megjeleníteni (Leerssen, 2017, 16), ennek kézenfekvő eszköze a gyermekirodalom, vagy – mint amibe a *Sivatagon és vadonban* is tartozik – az ifjúsági kalandregény. A gyarmatosító és a gyarmatosított világosan elkülönül egymástól, Afrika mássága kiemelt jelenség.

A könyv írásának körülményei

Sienkiewicz életében Lengyelország nem létezett, területe Oroszország, Poroszország és az Osztrák Magyar Monarchia része volt. Sienkiewicz az orosz területen született, Wola Okrzejskában. Jól beszélt angolul, oroszul, franciául, latinul. Két évet töltött Észak-Amerikában, az amerikai leveleknek köszönhetően lett ismert. Sienkiewicznek a *Trilógia* (*Tűzzel-vassal, Özönvíz, Kislovag*) hozta meg népszerűséget, majd a *Quo vadis?* megírása után Nobel-díjat is kapott. Legtöbb műve történelmi regény. Ezekhez képest a *Sivatagon és vadonban* szinte Sienkiewicz korában játszódik (Czachowski, 2012, 7).

Sienkiewicz 1891-ben utazott el Afrikába. Az utazás ötletét egy francia regényíró pályázat adta, melynek témája a rabszolgaság lett volna. Négy hónapot töltött ott, de különböző betegségek miatt nem volt ott annyit, amennyit szeretett volna.

Afrika iránti érdeklődése viszont utazásánál jóval korábbi volt, nyomon követte a földrész belső területeinek felfedezését (Milewski, 2012). A Nyugat-Európai szellemi áramlatok hatottak rá. Amikor az európai elit észrevette, hogy Afrika elnéptelenedő területeire a muzulmánok teszik rá a kezüket, és nem az európai civilizáció nyer teret a rabszolgakereskedelemnek köszönhetően, szembefordult a rabszolgatartással (Milewski, 2012, 226-227). Rövid idő alatt Európa-szerte sok Afrika-társaság alapult. Körülöttük pedig megjelentek tematikus folyóiratok, mint például az *Echo z Afryki* (Visszhang Afrikából). Krakkóban is létrejött egy Afrika-társaság, illetve az *Echo z Afryki* mellett megjelent a *Kis néger* című kiadvány is, ami hatalmas népszerűségnek örvendett a lengyel iskolások körében. A *Sivatagon és vadonban* ifjú olvasóinak már nem volt ismeretlen a regény légköre e folyóiratnak köszönhetően (Milewski, 2012, 76).

A rabszolgafelszabadítás egyik legnagyobb szószólója Charles Lavigerie volt, aki Európa fővárosait járva hívta fel a figyelmet a rabszolgakereskedelem szörnyűségeire. Sienkiewicz személyesen is ismerte őt, és megégett neki egy rabszolgaregényt. A püspök életében nem készült el a mű, de nem is lett belőle rabszolgaregény. Sienkiewicz műve nem propaganda-irodalom. A könyv megírásakor is tisztában volt azzal, hogy milyen változások mentek végebe Afrikában és fel is használta ezt az új tudást a műben.

A regény cselekményének első fele összefonódik a Mahdi-féle felkelés történetével, amely 1881-ben robbant ki, tíz évvel Sienkiewicz utazása előtt. A felkelés vezetője Muhammad Ahmad bin Abd Allah volt, Allah küldöttjének, mahdinak, a muzulmánok

messiásának hirdette magát. Célja volt a muzulmán hit megújítása, és szent háborút hirdetett Egyiptom ellen, amit nem tartott igaz hitű muzulmán országnak.¹

Az egyiptomi kormány a különböző háborúk és a modernizáció miatt eladósodott. A befejezett Szezi-csatorna politikailag és gazdaságilag is fontos volt Anglia és Franciaország számára, ezért vállalták az adósság kifizetését. Ekkor európai szakemberek, mérnökök jelentek meg Egyiptomban, így került Egyiptom az európai nagyhatalmak befolyása alá.² Mahdi a nyugati befolyás ellen is tiltakozott. Szudán felszabadítójaként szabadságot követelt az országnak, ami formálisan Egyiptomhoz tartozott.

Megszervezte a dervishadsereget, és két év alatt sikerült elfoglalni egész Szudánt. Több ezer ember csatlakozott a mozgalomhoz, mert elégedetlenek voltak a magas adókkal és az egyiptomi hadsereg kegyetlenkedéseivel. Ezen kívül az egyiptomi kormány korlátozta a rabszolga-kereskedelmet is, ami Szudán gazdaságának jelentős részét tette ki. A dervis hadsereg 1885-ben foglalta el Kartúmot, a térség fővárosát. Mahdi a fővárost nem messze Kartúmtól, Omdurmánban építette fel, de még abban az évben meghalt. Az őt követő Abdullah ibn Sajjd Muhammad folytatta a harcot Egyiptommal, de kevésbé radikális csoportokkal működött együtt. 1898-ban lord Herbert Kitchner tábornok vezetése alatt sikerült véglegesen legyőzni a mahdistákat. Anglia fontos területet szerzett meg magának, amikor teret nyert Szudánban, hiszen közel volt a Vörös-tengerhez és a Szezi-csatornához, a Brit Birodalomban központi szerepet játszó régióhoz.

Sienkiewicz ebben a harcban egyértelműen az angolok oldalán áll, habár ő is egy elnyomott nemzethez tartozik. Mahmoud el Tayeb (2012) szudáni történész szentelt egy tanulmányt a regénynek, kifejezetten nehezményezi benne, hogy miért nem szabadságharcként mutatta Sienkiewicz a felkelést, mikor a lengyel nemzet is hasonló helyzetben volt. Ez is arra mutat, hogy mennyire fekete-fehéren, rossz oldalként ábrázolta Sienkiewicz a Másikat a jó Sajjáthoz képest. Mindazonáltal Sienkiewicz tisztában volt vele, hogy tudása Afrikáról könyveken, nem pedig valóságos tapasztalaton alapul (Milewski, 2012, 226).

A cenzúrázás rendszere Magyarországon³

A második világháború után olyan korszak vette kezdetét, melyben a politika nagyobb befolyást igényelt magának a kultúra területén, mint addig. Az irodalompolitika a politikai elvárásokkal összhangban álló irodalmat akart kialakítani. Egy totális intézményekből álló rendszer alakult ki ennek a kivitelezésére: a kiadók fölött a Kiadói Főigazgatóság működött, ami közvetlenül alá volt rendelve a Belügyminisztériumnak, az elvi kérdésekben ez a szerv

---

¹ Szudán – a vérben született állam...

https://toriblog.blog.hu/2011/01/05/szudan_a_verben_szuletett_allam_i (2021.03.25.)

² Państwo Mahdiego w latach 1881-1899, <http://www.nowastrategia.org.pl/panstwo-mahdiego-w-latach-1881-1899/> (2021.03.25.)

³ A fejezet alapját a szlavisztika alapképzésen írt szakdolgozatom *Kiadói és kiadási háttér* című fejezete adja. (*A Kádár-kori Magyarországon megjelent lengyel ifjúsági irodalom*, 2019)

határozott a kiadó ügyeiről. A kiadók főigazgatóját és irodalmi vezetőjét felülről nevezték ki, a főigazgatóság és a minisztérium egyetértésével, de a kiadóknak így is viszonylagos önrendelkezésük volt. A rendszer elvileg megvalósította a felügyeletet, melyben minden megjelenő mű a kultúrpolitika céljait szolgálta. Aczél György bevezette a jól ismert három T rendszert is: tiltott, túrt, támogatott irodalom. Mivel azonban sehol nem volt tételesen felsorolva, hogy mi hova tartozik, maguk a szerkesztők is csak tapasztalataikra és intuícióikra hagyatkozhattak. Ebben a bizonytalanságban alakult ki az „öncenzúra”, nem voltak cenzorok, akik elvállalták volna a felelősséget, így a szerzők és szerkesztők lelkiismeretére volt bízva, hogy a szövegek megfelelőek legyenek.

Ebből következett, hogy a fordításirodalom hirtelen felvirágzott. A tűrés oltalmában fejlődött, és minden addiginál fontosabb szerepet kapott az ország szellemi életében, hiszen a magyar irodalom szigorú ellenőrzés alá került. Könnyű volt megfelelőt találni, hiszen válogatni lehetett különböző országok különböző könyveiből.

Mivel sehol nem volt tételesen meghatározva a cenzúra követelménye, csak utólag következtethetünk vissza a valóban kihúzott részekből, hogy mik lehettek a szempontok. Szörényi László *Delfinárium* című könyvében számos példát összegyűjtött a magyar irodalom megtépázására. Ezek között is találunk olyanokat, melyek témájukban megegyeznek a tárgyalt regényből kihagyott részekkel.

„Az ilyen dandykké változott chinézerek akkor még a ritkaságok közé tartoztak, [*habár e kecses faj egészen akkor sem hiányzott.*]” (Szörényi, 1998, 14) Ma már nehéz eldönteni, hogy a faj szóval volt-e gond, vagy csak a baráti kínai népek önértébe nem akart belegázolni a cenzor.

„De ennek a behívásnak némi jogos szint kellett adni, [*mert talán az oroszok, e vad hordák se jöhettek volna be, a legszentebbet, egy nemzet jogait letapodni, ha legalábbis látszólag nincs joguk arra.*]” (Szörényi, 1998, 23). Az oroszok is érinthetetlenek voltak. Sienkiewicz regényéből is azért kellett kihúzni az arabokat érintő részeket, mert ők is a baráti népek közé tartoztak.⁴

Szabó Dezső egyik posztumusz megjelent kötetének előszavában ki is mondja a szerkesztő: A szövegben csak ott és annyiban rövidítettünk, ahol és amennyiben egyes népeket vagy vallásokat becsmérel vagy aláz, vagy ahol a szerző végletes nacionalizmusa más nemzetek önértéét sérti vagy sértheti (Szörényi 1998, 41).

Gárdonyi Géza *A gyerekek* című novellájának végéről az „Imádkozzunk!” maradt le.

Nem volt kivétel ez alól a fordításirodalom sem: Verne Gyula *Rejtelmes sziget* című regényében sem tudja meg a magyar olvasó, hogy a partra sodort ládában sokminden más mellett volt egy Biblia is, de így kihagyható volt egy későbbi jelent is, ahol a szereplők a tábortűz mellett imádkoznak.

---

⁴ Szigetvári: „A Szovjetunió az iparosításban, az infrastruktúra kiépítésben, és a hadsereg fejlesztésében is támogatást nyújtott a baráti arab országoknak.”

Csapláros István (1968) írja *Sienkiewicz Magyarországon* című tanulmányában, hogy Sienkiewicz volt az első szláv író, akinek hosszan tartó sikere lett Magyarországon. Ő volt az, akinek szinte minden könyvét azonnal lefordították magyarra. Két-három évvel az eredeti megjelenés után már olvashatók voltak a könyvek Magyarországon is, ami a közvetítő nyelvet is beleszámolva igencsak rövid idő.

A *Sivatagon és vadonban* először 1915-ben jelent meg a Szent István Társulatnál, és rögtön népszerűsége is lett. A második világháború alatt lengyel menekültek adták ki újra a regényt.

A reakciós kiadóra való tekintettel ez a regény is a tiltott kategóriába került a személyi kultusz éveiben. Csak 1953 után kezdték el sorban újra kiadni a regényeit (mint utóbb kiderült, cenzúrázva): *Keresztések* – 1955, *Novellák* – 1956, *Quo vadis?* – 1957, *Sivatagon és vadonban* – 1959 és a *Trilógia* – 1960, 1962, 1963.

Ezeket már eredetiből fordította Mészáros István, aki nagyszerűen ismerte a lengyel nyelvet. Gyermekként, apja foglalkozásából adódóan, az Osztrák-Magyar Monarchia területéhez tartozó lengyel városban, Krosnában élt. A második világháború idején szoros kapcsolatokat ápolt a politikai körökkel, részt vett a lengyel menekültek ellátásában. Később nem kívánatos személy lett a politikában, akkor kezdett el fordítással foglalkozni. Számos lengyel klasszikus lefordítása (Bolesław Prus, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Władysław Reymont stb.) az ő keze munkáját dicséri. Nem tudjuk, ki volt a *Sivatagon és vadonban* „cenzora”, lehetett a szerkesztő, a kiadó vezetője, vagy akár maga a fordító is (bár látva a fordító lelkiismeretességét, és beszélgetve az unokahúgával, ezt tartom a legkevésbé valószínűnek).

A kimaradt részek

A fordítás és az eredeti összehasonlításához a *Wolne Lektury*⁵ szövegét az 1984-es magyar kiadást használtam, mely az 1959-es verzió újrakiadása. Szögletes zárójelben félkövérrel jelöltem a hiányzó részeket, illetve az érthetőség kedvéért pótoltam a hiányzó részeket a magyar szövegben is.

Minden témára (az arabok és négek lealacsonyítása, Anglia felsőbbrendűsége és a keresztény vallásosság) mutatok be példát, de természetesen ilyen jellegű csonkításból rengeteg van a regényben. Néhol csak egy-egy szó hiányzik, előfordul, hogy nem is hiányzik, csak megváltoztatták, de van, hogy egész bekezdéseket töröltek.

Arabokat és négeket érintő részek

Ludzie powiadają, że w tej okropnej bitwie, w której poległ generał Hicks, Smain dowodził artylerią Mahdiego i on to podobno nauczył mahdystów obchodzić się z armatami, czego przedtem, [jako dzicy ludzie], wcale nie umieli. – Azt mondják, hogy abban a véres csatában,

---

⁵ <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/w-pustyni-i-w-puszczy/>

melyben Hicks tábornok is elesett, Smain volt Mahdi tüzérségének vezére, s ő tanította meg a mahdistákat az ágyúval bánni, mert azelőtt [ezek a vad emberek] nem értettek hozzá.

Idrys i Gebhr, [jako dzicy i głupi ludzie], wyobrażają sobie, że zastępy Mahdiego są już niedaleko, a tymczasem Chartum, do którego Mahdi dotarł, leży stąd o dwa tysiące kilometrów. – Idrisz és Gebhr [ezek a buta és vad emberek], azt hiszik, hogy Mahdi csapatai már a közelben vannak, pedig csak most érték el Kartúmot, s az még kétezer kilométernyire van innen.

[I na wspomnienie o tym, co go spotkało, na myśl o tych zdrażliwych i okrutnych ludziach, którzy po wyrwaniu mu strzelby okładali go pięściami i kopali, burzyło się w nim serce i rosła zawziętość. Czuł się nie tylko zwyciężonym, lecz i upokorzonym przez nich w swej dumie białego człowieka.]

[És amikor visszaemlékezett rá, mi minden történt vele, ahogy eszébe jutottak ezek a kiszámíthatatlan és kegyetlen emberek, akik miután elvették tőle a fegyverét, ököllel ütötték és rúgták őt, a szíve hevesebben kezdett verni és megnőtt benne az indulat. Nem csak legyőzöttnek érezte magát, hanem megalázottnak is fehér emberi büszkeségében.]

Więc zamiast uciekać, stali długim szeregiem w milczeniu pełnym podziwu, połyskując tylko białkami oczu, [niepewni, czy mają klęknąć, czy padać na twarz, ale zarazem pełni wiary, że jeśli te nadzwyczajne istoty im pomogą, to wnet skończą się zwycięstwa Samburu]. – Ezért ahelyett, hogy elmenekültek volna, elámulva, szemük fehérjét villogtatva álltak ott, [és nem tudták, hogy letérdeljenek-e vagy arcra boruljanak, de abban szentül hittek, hogy ha ezek a rendkívüli lények segítenek nekik, akkor nem győzhetnek többet a Szamburuk.]

Otóz Anglia, [która, jak ci wiadomo, ściga po całym świecie handlarzy niewolników], zgodziła się na to, by rząd egipski zajął Kordofan, Darfur i Sudan, był to bowiem jedyny sposób zmuszenia tych grabieżców do porzucenia tego obrzydliwego handlu i jedyny sposób utrzymania ich w ryzach. [Nieszczęśliwi Murzyni odetchnęli, napady i grabieże ustały, a ludzie poczeli żyć pod jakim takim prawem.] – Anglia [aki, mint tudjuk, az egész világon üldözi a rabszolgakereskedőket,] tehát hozzájárult, hogy az egyiptomi kormány elfoglalja Szudánt, Darfurt és Kordofánt, mert ez volt az egyetlen módja annak, hogy a garázdálkodók felhagyjanak alávaló tetteikkel (az eredetiben: az undorító kereskedelemmel), s csakis így lehetett őket valamelyest megfékezni. [A boldogtalan négerek meg fellélegeztek, a támadások és rablások abbamaradtak, az emberek elkezdtek olyan-amilyen törvények alatt élni.]

Ebben a részben találunk példát Anglia felsőbbrendűségének érzékeltetésére, az arabok érzékenységét és a négereket is sértő mondatot.

Anglia felsőbbrendűségét érintő részek

Anglia nie śpieszy się nigdy, [albowiem jest wieczna]. – Anglia sosem siet, [mert örök].

[Ty wiesz, że biali z Europy dotrzymują zawsze słowa.]

[Tudod, hogy az európai fehér emberek mindig megtartják a szavukat.]

Kereszténységet érintő részek

Ezek a részek azok, melyek az egész regény értelmét befolyásolják, hiszen nem mindegy, hogy isteni segítséggel vagy nélküle sikerült megmenekülnie a gyerekeknek.

Na to Staś ręką, [którą trzymał przy piersiach, zrobił nieznacznie znak krzyża świętego], jakby z tonącego okrętu miał skoczyć w odmęt wodny. – Erre Staś [a kezével, mely a mellkasán volt, alig észrevehetően keresztet vetett], mintha süllyedő hajóról ugrana a tengerbe, így felelt.

I tak mówiąc patrzył wciąż wprost w oczy Mahdiego. Uczyniła się taka cisza, że słyhać było brzęczenie much. [Lecz stała się zarazem rzecz nadzwyczajna. Oto Mahdi zmieszał się i na razie nie umiał znaleźć odpowiedzi. Uśmiech zniknął mu z twarzy, na której odbiło się zakłopotanie i niechęć.] Wyciągnąwszy rękę wziął tykwę napełnioną wodą z miodem i począł pić, [ale widocznie dlatego tylko, by zyskać na czasie i pokryć zmieszanie. A dzielny chłopak, nieodrodny potomek obrońców chrześcijaństwa, prawa krew zwycięzców spod Chocimia i Wiednia,] stał z podniesioną głową czekając wyroku. Na wychudłych, opalonych przez pustynny wicher policzkach wykwitły mu jasne rumieńce, oczy rozbłysły, [a ciałem wstrząsnął dreszcz zapału. „Oto – mówił sobie – wszyscy inni przyjęli jego naukę, a jam nie zaparł się wiary ni duszy.” I lęk przed tym, co mogło i miało nastąpić, przytaił mu się w tej chwili w sercu, a natomiast zalała je radość i duma.] A tymczasem Mahdi postawił tykwę i zapytał: – Więc odrzucasz moją naukę?

Ezeket mondta, s merően Mahdi szemébe nézett. Olyan csend támadt, hogy a légy zümmögését is hallani lehetett. [Ekkor rendkívüli dolog történt. Mahdi összezavarodott, és hirtelen nem találta a szavakat a megfelelő válaszhoz. Eltűnt a mosoly az arcáról, zavar és kelleltenség jelent meg rajta.] Mahdi a mézes vízzel teli kancsó után nyúlt, [de látszott, hogy csak azért, mert szeretne időt nyerni és elrejtteni a zavarát. Ez a talpraesett fiú, a kereszténység védőinek hű utóda, Chocim és Bécs győzteseinek vére,] felemelt fejfel állt, s várta az ítéletet. A sivatag szelétől kicserzett, lesóványodott arcára halvány pír ült ki, szeme villogott, [a teste pedig remegett az izgalomtól. „Íme – mondta magában – mindenki más áttért a hitére, de én nem tagadtam meg a hitemet és a lelketem.” Megragadta a szívét a félelem attól, ami történhetett volna, és történhet még, ugyanakkor öröm és büszkeség öntötte el.] Mahdi letette a kancsót. – Elveted a tanaimat? – kérdezte.

[Na to misjonarz podniósł swą wynędziałą twarz i przez chwilę modlił się, po czym przeżegnał chłopca i rzekł: – Ufaj w Bogu. Nie wyparłeś się Go, więc miłosierdzie Jego i opieka będzie nad tobą.]

[Erre a misszionárius felemelte beesett arcát, és imádkozott egy percig, majd megáldotta a fiút, és azt mondta: – Bízz Istenben. Nem tagadtad meg Őt, ezért veled lesz az Ő irgalma, és megoltalmaz téged.]

Przyjdź tu jutro rano... Ja mam do ciebie prośbę, [którą jeśli spełnisz, to] może Bóg wyprowadzi was z tych afrykańskich czeluści, a mnie da śmierć lekką. [Chciałem tę prośbę odłożyć do jutra, ale ponieważ jutro mogę już być nieprzytomny, więc wypowiem ją dziś: weź wody w jakie naczynie, zatrzymaj się przed każdym z tych śpiących biedaków, prysnij na niego wodą i powiedz te słowa: „Ja ciebie chrzczę – w imię Ojca, i Syna, i Ducha!...” Tu wzruszenie zatamowało mu głos i umilkł.] – Wyrzucam sobie – mówił po chwili – żem się nie żegnał tak z tymi, którzy umierali na ospę, i z tymi, którzy posnęli poprzednio. Lecz teraz śmierć stoi nade mną... i chciałbym... choć z tą resztą mojej karawany pójść razem w tę ostatnią wielką podróż...

Gyere el holnap reggel... kérésem van hozzád, [amit ha teljesítesz]... talán az Isten kivezet benneteket ebből az afrikai útvesztőből, s nekem könnyű halált ad. [Szerettem volna ezt a kérést holnapra halasztani,

de mivel holnap már eszméletlen lehetek, elmondom ma: tégy vizet egy edénybe, állj meg mindegyik alvó szerencsétlen előtt, hintsd meg vízzel és mondd ezeket a szavakat: „Megkeresztellek téged az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében...” – Itt a könnyek elvették a hangját és elhallgatott.] Szemrehányást teszek magamnak – folytatta –, hogy nem búcsúztam el azoktól, akik himlőben haltak el, meg akik már előbb elaludtak. De most fölöttem a halál... szeretnék... karavánom e maradványával együtt elindulni... az utolsó... nagy útra...

Magát az Isten szót nem vágják ki következetesen. Van ilyenre is példa, de például az *Oltalmad alá futunk* kezdetű imádság benne maradt a magyar verzióban.

Előszó és Utószó

Az 1959-es kiadáshoz a Móra Kiadó előszót fűzött, az 1984-eshez utószót. A két írás szinte teljes egészében megegyezik, alapvetően olyan általános információkat tartalmaz, melyek a jobb érthetőséget szolgálják. Ezen kívül tolmácsolják a kiadó értelmezését, összefoglalóját is.

De nem teljesen lényegtelen, hogy ez a könyv elején vagy végén szerepel-e, ugyanis Előszóként ez egy nagyon komoly védekezés az esetleges kritika ellen, melyben előre meg kell magyarázni a szerző „hibáit”. Utószóként a hangsúly sokkal inkább a kiegészítő információkra és a jobb érthetőségre kerül.

Az első kiadás

Bár Csapláros István azt említi, hogy a *Sivatagon és vadonban* 1915-ben jelent meg, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában csak egy 1918-as kiadást találtam. A koronavírus járvány miatt nem sikerült hozzáférnem személyesen ehhez a kiadványhoz, és fénymásolni sem lehetett az egész könyvet, így csak a legjelentősebb cenzúrázásokat tartalmazó fejezetek fénymásolatát kérhettem ki. Cenzúrázásnak nincs benne nyoma. A fordítóról, Bányai Károlyról semmilyen információval nem rendelkezünk. Annyi derül ki a fénymásolatokból, hogy Bányai Károly lengyelből fordította, ami ritkaság volt a maga korában. A fordítás rendkívül hűséges, olyannyira, hogy az az érthetőség rovására megy néhol. Ez magyarázza meg, hogy miért volt szükség az 1959-es újrafordításra.

A két fordítást összehasonlítva szó szerint egyező mondatokat is találunk. Ebből az derül ki, hogy Mészáros István valójában átdolgozta, modernizálta Bányai Károly szövegét, valójában csak ott javított, ahol tényleg szükség volt rá. Viszont ez a tény az újabb kiadásokban sehol sincs jelölve.

A Móra Kiadó „cenzora” alapos munkát végzett. Minden részt kivágott, ami gondot okozhatott volna a kiadónak. Ahogy más magyar könyvek esetében, úgy ebben sem jelezték sehol, hogy kimaradtak részek, így a magyar olvasó nem is sejti, hogy más regényt olvas, mint a lengyel.

1959 óta a *Sivatagon és vadonban* ugyanabban a formában jelenik meg. Mivel a kiadók nem tudják, hogy hiányos a szöveg, nincs lehetőség arra, hogy a regény teljes egészében

megjelenhessen. Ha valaki vállalkozna rá, hogy kiegészítse a *Sivatagon és vadonban* szövegét, az 1915-ös első kiadást kéne alapul venni, és azt felújítani, ahogy tette Mészáros István is 1959-ben.

Korunk szemszögéből nézve a regény politikailag sokkal korrektebb a kihagyott részeknek köszönhetően, mint az eredeti, de a fordító és a kiadó feladata az, hogy megjelentesse, amit az író megírt, nem pedig az, hogy döntsön a téma helyességéről.

Irodalomjegyzék

- Burzyńska, A & Markowski, M. P. (2006). *Teoria Literatury XX wieku*. Wydawnictwo Znak.
- Csapláros I. (1968). *Sienkiewicz na Węgrzech*. In Piorunowa, A. & Wyka, K. (szerk.), *Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa. Materiały z konferencji naukowej listopad 1966*.
- Czachowski, K. (1933). *O Henryku Sienkiewiczu*. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/361594/edition/341788>
- El Tayeb, M. (2012). *Sudańczyk patrzy na „W pustyni i w puszczy”*. In Axer, J. & Bujnicki, T. (szerk.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. Universitas.
- Kosowska, E. (2012). *Czarny i biali. Biały i czarni*. In Jerzy Axer, J. & Bujnicki, T. (szerk.) *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. Universitas.
- Leerssen, J. (2017). *Imagologia: O zastosowaniu etniczności do nadawnaia świata sens*. In *Porównania – Imagologia i dyskurs. Imagologia w Europie Środkowej*, Tom konferencji w roku 2017. http://porownania.amu.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=493%3Aaspis-treci&catid=60%3A2018-05-15-19-07-04&Itemid=127&lang=pl
- Milewski, J. J. (2012) *Obraz Afryki w spuściźnie Henryka Sienkiewicza*. In Axer, J. & Bujnicki, T. (szerk.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. Universitas.
- Sienkiewicz, H. (1918). *Sivatagban-őserdőben*. Szent István Társulat.
- Sienkiewicz, H. (1984) *Sivatagon és vadonban*, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Sienkiewicz, H. *W pustyni i w puszczy*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wpustyni-i-w-puszczy/>
- Sienkiewicz, H. *W pustyni i w puszczy*, <https://polona.pl/item/w-pustyni-i-wpuszczy,NTQIMjYzOTc/7/>
- Szigetvári T. (2015). *Oroszország és a Közel-Kelet kapcsolatrendszer, különös tekintettel a tőkeáramlásra*. In *Eurázsia a 21. században. Kelet-Európa Tanulmányok (II)*. MTA KRTK Világgazdasági Intézet. 119.
- Szörényi L. (1998). *Delfinárium*. Felsőmagyarország Kiadó.